

Přírodovědné monistické náboženství Josefa Adolfa Bulovy

Lenka Ovčáčková

The science-oriented monistic religion of Josef Adolf Bulova. The doctor of medicine Josef Adolf Bulova (1839–1903) was one of the first popularizers of Darwinism in the Czech lands. Apart from the communication of Darwin's work to the Czech audience Bulova strived for the promotion of a science-oriented monistic worldview, which was closely related to the ideas of the tireless propagator of Darwinism, the doctor of medicine and zoologist Ernst Haeckel (1834–1919). Haeckel's monistic religion, which united Darwin's theory of evolution and Goethe's Naturphilosophie, was for Bulova the essential source of inspiration, although his specific pantheistically determined monistic religion represents a distinct naturphilosophical conception.

Keywords: monistic worldview • Ernst Haeckel • Josef Adolf Bulova • pantheism • popularization of Darwinism

Vesmír taktéž pozůstává z částic drobných i složitých, které jsou ve vespolečném příčinném spojení a souladu. Nic nám nepřekáží připsati překrásně článkovanému všehomíru tutéž sílu sebevědomí a sebecitu, totéž poznání, jakéž jest i vlastnictvím naším. Všehomír má duši, jak my ji máme. Co se týče jeho vůle, jsou cíle a záměry jeho naprosto nevyzpytatelné; musíme ale říci, že nezměnitelný poměr mezi účinkem a příčinou [...] jest jeho vůlí aneb z jeho vůle.¹

Životní cesta Josefa Adolfa Bulovy

V době svého prodarwinistického a světonázorového působení žil Josef Adolf Bulova (1839–1903) v pražském Karlíně a pracoval zde jako lékař. Jeho raná životní cesta však byla poměrně rozmanitá. Bulova se narodil v roce 1839 do německé židovské rodiny, později však konvertoval k reformované církvi a spolu s přijetím české národnosti se zasazoval o českožidovskou asimilaci. Po celý život bojoval za odstranění nenávisli a pronásledování Židů. Po studiu medicíny působil jako lékař v Jáchymově a v Sedmíhradsku, a od roku 1878 v již zmíněném Karlíně. Vedle svého reformního světonázorového působení Bulova proslul ke konci života prožidovskou

¹ Josef Bulova, *Výklady života ze zákonů přírodních. Trest' ze spisů Darwinových a Haeckelových. Druhé vydání rozmnoženo statí: Náboženství monistické*, Praha 1904, s. 175.

angažovaností v tzv. hilsneriádě, tedy vystoupením na obranu Leopolda Hilsnera při jeho obvinění z rituální vraždy. Bulova se zabýval tímto případem z lékařsky odborného hlediska a v této věci také intenzivně komunikoval s T. G. Masarykem.² Josef Adolf Bulova zemřel v roce 1903.³

Výklad života z přírodních zákonů

Objevení Darwinova mají na sobě jeden příznak společný všem výtečným novým myšlenkám; ony totiž zúrodnily v přehojné míře vědecký život a daly podnět k četným novým pěkným pracím. Nejznámější a nejpěknější toho druhu jsou práce Haeckla, profesora zoologie v Jeně.⁴

Recepce Darwinovy evoluční nauky nebyla v českých zemích v posledních desetiletích 19. století tak intenzivním fenoménem, jak by si mnozí přírodovědci přáli.⁵ Tato skutečnost přivedla Josefa Adolfa Bulovu k rozhodnutí přeložit do češtiny pasáže z Darwinova a Haeckelova díla a opatřit je vysvětlujícím úvodem.⁶ K publikaci takto zaměřeného Bulovova spisu došlo v roce 1879 pod názvem *Výklady života ze*

² Srov. Miroslava Květová, „Obraz hilsneriády ve vzájemné korespondenci Tomáše Garrigua Masaryka a Josefa Adolfa Bulovy“, in: *Práce z dějin Akademie věd*, roč. 9, č. 1, Praha 2017, s. 51–84.

³ Tato stať je výstupem z výzkumného projektu Centra dějin vědy Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd české republiky v. v. i., GA 19-03474S Evolucionismus, nacionalismus a rasismus v české a slovenské vědě (1882–1948): dialog mezi sociálněvědními obory a biologii, podpořeného Grantovou agenturou České republiky.

⁴ Josef Bulova, *Výklady života ze zákonů přírodních. Trest ze spisů Darwinových a Haeckelových*, Praha 1879, s. 106.

⁵ Srov. Emanuel Rádl, *Dějiny biologických teorií novověku II.*, Praha 2006, s. 417–431.

⁶ Tato stať rozšiřuje úvahy o ideové provázanosti Josefa Adolfa Bulovy a Ernsta Haeckela, které byly autorkou publikovány v dřívějších pracích, srov. Lenka Ovčáčková, *Ernst Haeckel in Tschechien. Die Spuren des Haeckelschen Monismus im tschechischen Kulturraum am Ende des 19. und am Anfang des 20. Jahrhunderts*. Disertační práce obhájená na Katedře filosofie a dějin přírodních věd, Praha 2013, s. 64–80, dále Lenka Ovčáčková, „Die Rezeption des naturwissenschaftlichen Monismus von Ernst Haeckel im tschechischen Kulturraum“, in: Herbert Matis – Wolfgang L. Reiter (ed.), *Darwin in Zentraleuropa. Die wissenschaftliche, weltanschauliche und populäre Rezeption im 19. und früheren 20. Jahrhundert*, Wien 2018, s. 311–341, nebo Lenka Ovčáčková, „Monistický světonázor Ernsta Haeckela a jeho recepce v Čechách“, in: Taťána Petrasová – Pavla Machalíková (ed.), *Tělo a tělesnost v české kultuře 19. století*. Sborník příspěvků z 29. ročníku symposia k problematice 19. století, Plzeň, 26.–28. února 2009, Praha 2010, s. 27–35.

zákonů přírodních. Trest' ze spisů Darwinových a Haeckelových (dále jen *Výklad života*). Tato kniha se stala jednou z prvních, které popularizovaly darwinismus, a byla poměrně rychle rozebrána. Bulova proto připravil její druhou rozšířenou verzi, která však vyšla až rok po jeho smrti v roce 1904.

V úvodu knihy Bulova podrobněji probírá Darwinovo dílo *O původu druhů* z roku 1859, současně zdůrazňuje jeden z důležitých cílů jeho spisu, kterým je nejen představení darwinistického myšlenkového bohatství, ale také obhájení darwinistických morálních hodnot. Darwinovy a Haeckelovy vědecké názory, které člověka zasadily do nového kosmologického rámce, nelze podle Bulovy odsoudit jako bezbožné. Českému národu tak nezpůsobí žádnou morální újmu, neboť tento proces nebylo možné zaznamenat ani u jiných národů obeznámených s darwinismem daleko dříve.⁷ V hlavní nejobsáhlejší části spisu se Bulova rozhodl českým čtenářům předložit úryvky z Darwinova díla *O původu člověka* (1871), neboť zde podle něj tkví vrchol Darwinova učení. Na pozadí darwinistických principů proměnlivosti, dědičnosti a přírodního výběru Bulova přibližuje Darwinovo chápání vzniku člověka z nižších forem, porovnává vývoj duševních schopností člověka a nižších živočichů, popisuje vývoj intelektu, mravnosti a rodokmen člověka či předkládá základní pojetí Darwinova pohlavního výběru. V závěrečné části knihy Bulova prezentuje základní darwinistické ideje Ernsta Haeckela, které jsou úzce provázány s jeho monistickým světonázorem nahlížejícím hmotu a sílu, boha a přírodu nebo živou a neživou přírodu jako jednotu. Významnými reprezentanty z říše anorganické přírody jsou v rámci monistického chápání světa krystaly, kterým stejně jako organickým entitám náleží individualita, a rozdíly mezi oběma kategoriemi spočívají pouze v odlišném skupenství a chemickém složení. Bulova opakovaně poukazuje na Haeckelovy pevné a neměnné zákony příčinnosti, které jsou zřejmé jak v rámci lidského života (týkají se také projevů svobodné vůle), tak i v celé přírodě (člověk nestojí nad přírodou, ale je její součástí). Jak je zřejmé nejen z Bulovových výkladů, ale zejména ze samotných Haeckelových publikací, za nejvyšší přírodní zákon považuje Haeckel „zákon o substanci“, který propojuje v jednotu chemický zákon o zachování hmoty a fyzikální zákon o zachování síly.⁸ Haeckelova představa substance s těmito dvěma atributy (hmota a síla) naplňuje nekonečný prostor a je ve věčném pohybu, který se odehrává v nekonečném čase. V rámci tohoto jednotného vývoje se periodicky střídá vznik a zánik. Při tomto kosmologickém chápání světa Haeckel popírá nadřazené postavení člověka nad přírodou. Jak dále Bulova ukazuje, Haeckel vehementně odmítá především dualismus, a tím i idealismus, který rozděluje vesmír ve dvě podstaty,

⁷ Srov. J. Bulova, *Výklady života ze zákonů přírodních. Trest' ze spisů Darwinových a Haeckelových*, s. 14–15.

⁸ Arnošt Haeckel, *Záhady světa. Populární studie o monistické filosofii*, Praha 1905, s. 168.

tedy hmotný svět a nehmotného Boha určujícího běh světa. Namísto božského zacíleného vývoje Haeckel staví – v duchu Spinozy – monistickou jednotu Boha a přírody. Hmota tak nepůsobí bez ducha a duch bez hmoty: „*Hmota, jako nekonečně rozsáhlá podstata, a duch (nebo energie), jako cítící a myslící podstata, jsou dvěma fundamentálními atributy čili pravlastnosti všeobecné božské podstaty světové, universální substance.*“⁹

Pro Bulovu bylo na jedné straně Haeckelovo prosazování monistické jednoty významným inspiračním zdrojem, na straně druhé však Bulova krácel po svébytné naturfilosofické cestě, v rámci které kladl důraz zejména na kosmologické obsahy Haeckelova monismu: „... *nekonečně sice tušiti, nikdy ale naši konečnou bytostí obemknouti nemůžeme. To jediné, co nám zbývá, jest přiblížiti se porozumění Boha; to docílíme, rozložíme-li duševní život do jeho prvků na jiný způsob, než Haeckel to činil, a porovnáme-li organizaci světa s organizací našeho těla.*“¹⁰ Z uvedeného citátu je jasná Bulova tendence pohybovat se v rámci své monistické náboženské argumentace zejména v panteistickém rámci, který je sice pro Haeckela při jeho chápání Boha, přírody a kosmu jako jedné podstaty také významný, ale v raných Haeckelových spisech je zřejmá tendence vysvětlovat tajemství bytí člověka především biologicky, tj. darwinisticky. V tomto kontextu je důležité podotknout, že Bulova ve své první knize z roku 1879 sice vychází z Haeckelových odborných publikací – např. z obsáhlé dvoudílné knihy *Generelle Morphologie der Organismen* nebo ze spisu *Antropogenie* –, avšak při výběru pasáží k překladu se soustředí na témata, která budou moci argumentačně podložit jeho vlastní monistické náboženství. Zajímavé je, že druhé vydání svého díla *Výklady života* Bulova obohatil o kapitolu nesoucí název *Náboženství monistické*, která shrnovala jednak směřování jeho německé publikace z roku 1897 *Die Einheitslehre (Monismus) als Religion* [Jednotná nauka (monismus) jako náboženství], jednak jeho úvahy o založení monistické organizace.

Sebevědomí lidského těla i Vesmíru: Bulovovo monistické náboženství

*Příroda jest nekonečná jako Bůh. Slovo „nic“ jest jen formule pro děje, které buď neznáme, neb které nám lhostejné jsou. Není nic mimo přírody, i Bůh jest zakotven v přírodě. Není žádné metafyziky, ani žádného záračného náboženství.*¹¹

⁹ Tamtéž, s. 23.

¹⁰ J. Bulova, *Výklady života ze zákonů přírodních. Trest' ze spisů Darwinových a Haeckelových*, s. 130.

¹¹ J. Bulova, *Výklady života ze zákonů přírodních. Trest' ze spisů Darwinových a Haeckelových. Druhé vydání rozmnoženo statí: Náboženství monistické*, s. 182.

Úvahy o náboženské rovině přírodovědného monismu jsou u Bulovy zřejmé již v prvním vydání knihy *Výklady života v závěrečné kapitole Vesmír*. Bulova popírá možnost přisuzovat jeho monistickému světonázoru ateistickou povahu a v duchu naturfilosofické tradice volá po nutnosti intuitivního nahlížení: „*Kdo Boha cítí, nemá třeba důkazů, by v něj věřil, a kdo by Boha necítil, důkazem by se ho nedodělal.*“¹² Zároveň je již v této kapitole tematizována Bulovova zásadní otázka uchopování fenoménu sebevědomí, a to jak ve vztahu k člověku, tak k celému Vesmíru. Akcentace tohoto aspektu se zdá být pro Bulovu jednou z nejdůležitějších argumentačních rovin pro možnost monistického chápání světa. Tak jako je síla „nerozlučnou vlastností hmoty“, tak je pro Bulovu sebevědomí nerozlučnou vlastností živého těla. Stejně tak ale i mimo lidské tělo, tedy v celosvětovém prostoru, může být síla sebevědomou. Člověk je v rámci tohoto kontextu pro Bulovu citlivou částí těla oduševnělého Všemohíru, tedy Vesmíru. Naše tělo je však ve vztahu k prostoru a času konečné, Všemohír nekonečný a věčný. Všemohír je místem, odkud vychází všechny síly, je tělem božím. Tato víra „v nejvyšší bytost“ musí být podle Bulovy vlastní každému pozorovateli, který nahlíží, že „*zcela podobné síly a podobný soulad panují jak v těle lidském, tak i mimo tělo.*“¹³

Jak již bylo uvedeno, závěrečná kapitola knihy *Výklady života* nese název Náboženství monistické a byla součástí až druhého vydání knihy. Bulova zde zdůrazňuje skutečnost, že monistické náboženství – nazývané také panteistické nebo přírodní – je vrcholem vědeckého bádání, pod kterým je v duchu darwinismu chápáno učení o vývoji všeho. Podstatnou část této kapitoly tvoří stručný přehled historických pilířů či osobností, které umožnily rozvoj přirozeného myšlení (od řeckých myslitelů až po B. Spinozu, J. W. Goetheho či L. Büchnera) a předpřipravily tak půdu pro vzházení Darwinových a Haeckelových idejí: „*Ačkoliv zásada příčinné nutnosti ve všem všude bezpečně zakotvena byla, přece jen člověk samému byl záhadou. Teprv Darwin (1859) svou naukou o vývinu druhů a spolu s Haecklem r. 1866 přiložením této nauky na vznik a vývoj člověka záhadu tu rozluštili. Nyní teprve bylo možné v objevení se člověka na zemi, v tušení jeho žití a v zákonech mravnosti příčinnou souvislost se všemi zjevy vesmírovými všem lidem jasně vyložit.*“¹⁴

Na podporu svého monistického světonázoru vydal Bulova v roce 1897 vlastním nákladem výše zmíněnou německy psanou knihu *Die Einheitslehre (Monismus) als Religion*, ve které obsáhleji nastiňuje své světonázorové ukotvení a objasňuje motivy vedoucí k jeho angažovanosti pro založení první české monistické organizace.

¹² J. Bulova, *Výklady života ze zákonů přírodních. Trest' ze spisů Darwinových a Haeckelových*, s. 130.

¹³ Tamtéž, s. 133.

¹⁴ Tamtéž, s. 181.

Tomuto spisu vévodí druhá kapitola nesoucí název *Einheitliche Weltanschauung*¹⁵ (Jednotný světónázor), ve kterém Bulova podrobněji rozpracovává základní obrysy svého monismu, které již naznačil zejména v kapitole *Vesmír* ve své české publikaci *Výklady života*. I zde Bulova opakuje, že svět lze na základě nového vědeckého poznání chápat pouze jednotně, tj. působí v něm pouze jedna síla a hmota, která se rozmanitě projevuje. Nejen v tomto, ale i v dalších bohatých kontextech Bulova dokládá svoji představu Boha jako oživeného Vesmíru. Bulova se – ve srovnání s Haeckelem – v rámci svých naturfilosofických úvah vyjadřuje velmi opatrně v souvislosti s přiznáním stejné vědomé podstaty organické i anorganické přírodě a opětovně poukazuje na skutečnost, že se můžeme – při vycházení z pozorování a vědeckého výzkumu – nekonečnosti pouze intuitivně přiblížit. Na druhou stranu je nakloněn možnosti připsat vědomí také krystalům, které by mohlo hrát roli např. v rámci procesu vědomého výběru látek z určitého chemického roztoku. Také v této německy psané Bulovově publikaci je obšírně tematizováno sebevědomí, které je podle Bulovy základním elementem „absolutního“ a „věčného“ a nejlépe ho lze ztotožnit s pojmem dění (*Geschehen*). Tato dynamika se mu dává na příkladu představy fyzikální síly, která v nás ožívá a stává se tak sebevědomou: „*Tak jako se mohou barevné paprsky v našem oku spojit do bílého světla, [...] tak se mnoho fyzických sil jako obraz prasíly opět spojuje do našeho Já – k věrnému obrazu Boha.*“¹⁶ Proměna této božské prasíly (*Urkraft*) nemá začátek ani konec. Významné je, že právě náhled a pochopení tohoto „dění“ dává Bulovovi jistotu a stabilitu jeho světónázoru. V tomto kontextu mluví Bulova o síle, která je nejvýše organizována v systému těla světa, ve Vesmíru, který je živý a je si této síly vědom. Vesmír je pro Bulovu také jediným Bohem. Tato božská představa je mu největším bohatstvím, protože z něj vychází nejen všechen pozoruhodný život, ale také podnět pro všechno dobré.¹⁷ Bulova se stejně jako Haeckel staví odmítavě k představě tehdy vládnucího teleologického (účelového) principu pro běh světa i našeho života. Účelnost, která je vlastní vůli, je však pro něj hlavní pohnutkou lidského jednání. Lidská vůle je tak pro Bulovu sebevědomým výkvětem přírodních sil, které se dostávají do organického těla a zase ho opouštějí. V rámci těchto úvah Bulova opětovně poukazuje na duchovní podstatu přírody, volá po tom, aby bylo ponecháno „*volné užívání jména Božího pro duchovní stránku přírody, jak*

¹⁵ Srov. Josef Bulova, *Die Einheitslehre (Monismus) als Religion*, Stuttgart 1897, s. 12–57.

¹⁶ J. Bulova, *Die Einheitslehre (Monismus) als Religion*, s. 22. Citát v originálním znění: So wie die farbigen Strahlen sich in unserem Auge wieder zusammensetzen können zum weißen Lichte, [...] so setzen sich viele physischen Kräfte zu unserem Ich wieder zusammen als dem Abbilde der Urkraft – zum Ebenbilde Gottes. (Překlad do češtiny Lenka Ovcáčková.)

¹⁷ J. Bulova, *Die Einheitslehre (Monismus) als Religion*, s. 23.

*bývalo až dosud. Jak jinaké to máme pojmenovati, že sebevědomí lidské bere vznik svůj z kombinace sil přírodních? Jak to máme pojmenovati, že účelnost, mravnost v lidském konání má být vždy v souladu s výsledky přírodních pochodů?*¹⁸

Úsilí o založení první monistické organizace v českých zemích

*Věřím v Boha živoucího, jehož tělo vesmír jest, jehož vůle nám pouze v mravním citu a v nezměnitelném vztahu mezi příčinou a účinkem poznatelná jest; jenž člověku vytkl za cíl účelnost, tj. snahu po dobru jak jednotlivce, tak i celku. K dosažení toho obdařen jest člověk dalekosáhlou svobodou své vůle a při nutném boji o jsoucnost na uzdě držán svým svědomím a zákony mravností od celku uznanými.*¹⁹

Uvedený citát uveřejněný ve druhém vydání díla *Výklady života* byl Bulovou označen jako „formule monistického náboženství“, a ta je součástí jeho jak české, tak německé publikace. Bulovova slova zde velmi trefně vystihují ideové pozadí jeho monistických náboženských představ, tj. reprezentují jeho důraz na panteistické chápání Boha jako Vesmíru, který je oživený a dává se nám skrze vztahy mezi příčinou a účinkem. Takto uchopený vztah člověka a Vesmíru se měl stát základem monistického náboženství, které mělo být organizačně ukotveno. V koncepci volající po založení monistického náboženství Bulova argumentuje skutečností, že řadě náboženských a filosofických uskupení, která při svém směřování vycházejí z vědecko-filosofických poznatků (tj. unitáři, volnomyšlenkáři či svobodní zednáři), chybí pevná organizační základna. Bulova ve svých úvahách vyzvedává také úsilí etických sdružení o vytvoření mezináboženské platformy, avšak tato intence podle něj nemůže nahradit vztahování k celku, které zahrnuje náboženství (v duchu slova „religio“, tedy navázání). A právě tento náboženský rozměr monismus nepostrádá: „*Monismus ukazuje, že jak tělo, tak duch lidský, jak zákony mravnosti, tak krasocit jsou zjevy přírodou povstale, vyvinoucí se, živoucí a formu svou na jiné fyzikální formy měnící dle pravidel přičinnosti a účinku, jimiž se vůbec veškeré zjevy řídí. Navazuje tedy monismus člověka na celek jako kterékoliv jiné náboženství.*“²⁰ Pro založení monistického náboženské organizace Bulova koncipoval brožuru, která měla být vydávána čtyřikrát ročně pod stejným názvem jako jeho poslední německy psaná kniha *Die Einheitslehre (Monismus) als Religion*, tedy Jednotná nauka (monismus) jako náboženství, a za úplatu

¹⁸ J. Bulova, *Výklady života ze zákonů přírodních. Trest ze spisů Darwinových a Haeckelových. Druhé vydání rozmnoženo statí: Náboženství monistické*, s. 184–185.

¹⁹ Tamtéž, s. 185–186.

²⁰ Tamtéž, s. 183.

(pro méně majetné zdarma) k dispozici případným zájemcům.²¹ V této 16stránkové brožuře, která na závěr vyzývala ke vstoupení do monistické organizace, Bulova shrnoval základní směr svého monismu. V roce 1903 Bulova koncipoval letáky, které měly být pod názvem *Vyznání víry monismu* dále šířeny česky i německy.²² Pro svoji koncepci monistického náboženství hledal podporu také u významných myslitelů, ke kterým patřil např. židovský lékař a publicista žijící v Paříži Max Nordau nebo spisovatel Josef Svatopluk Machar.²³ Zajímavé je, že Bulova podnikal konkrétní kroky pro provázání svého monistického náboženství s religiózním uskupením unitářů. V tomto ohledu je zajímavá jeho korespondence s tehdejším americkým zástupcem International Council of Unitarians Johnem Fretwellem nebo zástupcem British & Foreign Unitarian Association Valentinem Davidem Davisem. Částečnou ideovou podporu své koncepcce přírodovědného monistického náboženství nalezl Bulova u pozitivistického filosofa Františka Krejčího,²⁴ který v časopise *Česká mysl* poukazoval na Bulovu v ušlechtilý cíl povznést svým monistickým náboženstvím zejména mravnost: „Každá snaha čelící k povznesení mravnosti ve smyslu lásky všelidské prospívá lidstvu, a je-li tolik církví a náboženských učení jiných, může býti i monistická. Část lidí se bude modlit v jiné kapliče, jen když nepřipustí k sobě zlé nepřátele všeho mravního pokroku, hrubý egoism a hloupost.“²⁵ Bulovovo úsilí o založení české monistické organizace však nenašlo úrodnou půdu, a to také z toho důvodu, že ho hned v samém počátku – tedy v roce 1903 – přerušila Bulovova smrt. Zajímavé je, že pokud by se v Čechách založení monistické organizace zdařilo, pak by k tomuto kroku došlo dříve než v Německu, kde byl na popud Ernsta Haeckela založen Monistenbund (Monistický svaz) až v roce 1906.²⁶

²¹ Brožura *Die Einheitslehre (Monismus) als Religion* je součástí Bulovovy pozůstalosti, která je uložena v Masarykově ústavu a Archivu akademie věd České republiky, v. v. i., Archivu Ústavu T. G. Masaryka, fondu Josef Bulova.

²² Srov. František Krejčí, „Vyznání víry monismu“, *Česká mysl*, roč. 4, Praha 1903, s. 318–319.

²³ Dopisy dokládající ideové postoje zmíněných myslitelů jsou také součástí Masarykova ústavu a Archivu akademie věd České republiky, v. v. i., Archivu Ústavu T. G. Masaryka, fondu Josef Bulova.

²⁴ Srov. F. Krejčí, „Vyznání víry monismu“, František Krejčí, „Dr. Josef Adolf Bulova. Výklad života ze zákonů přírodních“, *Česká mysl*, roč. 4, Praha 1903, s. 378–380, nebo František Krejčí, „Josef Bulova“, *Česká mysl*, roč. 5, Praha 1904, s. 77.

²⁵ F. Krejčí, „Dr. Josef Adolf Bulova. Výklad života ze zákonů přírodních“, s. 380.

²⁶ Srov. Haiko Weber, „Der deutsche Monistenbund“, in: Kai Buchholz – Rita Latocha – Hilke Peckmann – Klaus Wolbert (ed.), *Die Lebensreform. Entwürfe zur Neugestaltung von Leben und Kunst um 1900*, II. díl, Darmstadt 2001, s. 125–127.

Korespondence a setkání Josefa Adolfa Bulovy s Ernstem Haeckelem

*Včera jsem mluvil s Haeckelem, na svých 66 výborně vyhlíží, jest čilý a pracovitý. Velmi pěkně mě uvítal a propustil. Naříkal, že je mnoho slov, ale málo skutků od přívrženců [...] – ale přece jenom vyslovil pevnou svou naději, že národy případnou učení monismu, jen že to jde pomalu, velmi pomalu.*²⁷

O publikaci své knihy *Výklady života* Bulova informuje Ernsta Haeckela v dopise z 21. srpna 1879.²⁸ Vedle Darwinova díla *O původu člověka* Bulova zmiňuje jako důležitý pramen Haeckelovo základní dílo z roku 1866 *Generelle Morphologie der Organismen* (Obecná morfologie organismů).²⁹ Bulova se však v dopise zmiňuje i o komplikacích spojených s vydáním knihy a informuje Haeckela taktéž o nepříznivé kritice knihy z pera zoologa Františka Vejdovského.³⁰ Druhý dopis poslal Bulova Haeckelovi spolu s německy publikovanou knihou *Die Einheitslehre (Monismus) als Religion* 28. dubna 1900 s tím, že Haeckela označuje jako svého učitele a mistra.

²⁷ Citát z dopisu J. A. Bulovy T. G. Masarykovi z 1. 7. 1901. In: M. Květová, „Obraz hilsneriády ve vzájemné korespondenci Tomáše Garrigua Masaryka a Josefa Adolfa Bulovy“, s. 82.

²⁸ Dopisy od Josefa Adolfa Bulovy adresované Ernstu Haeckelovi se nacházejí v archivu Ernst Haeckel Haus, institutu pro Geschichte und Philosophie der Naturwissenschaften, který je součástí Friedrich-Schiller-Universität Jena.

²⁹ Srov. Ernst Haeckel, *Generelle Morphologie der Organismen*, Berlin 1866. Haeckel sám považoval toto své dílo za naprosto stěžejní a opakovaně poukazoval na skutečnost, že v něm shrnul vše, co v následujících desetiletích dále rozvíjel (zde také poprvé formuluje pojmy jako ontogeneze, fylogeneze a také základní biogenetický zákon či ekologie). Tato Haeckelova kniha však byla z důvodu její obsáhlosti, a také kvůli příliš odbornému zaměření veřejností velmi špatně recipována.

³⁰ Jak vyplývá z kritiky, která byla uveřejněna v časopise *Osvěta*, Vejdovský nejen nesouhlasí s Bulovovým rozhodnutím zpřístupnit ve vztahu k „výkladu života“ českému publiku právě Darwinův spis *O původu člověka*, ale kritizuje také Bulovovu nedostatečnou přírodovědnou a jazykovou erudici. Velkým problémem je pro Vejdovského i naturfilosofické zaměření spisu spočívající ve velebení haeckelovského monismu. Srov. František Vejdovský, „Nové písemnictví – Přírodní vědy“, *Osvěta*, roč. 9, Praha 1879, s. 341–342. Bulova na tuto kritiku velmi promptně zareagoval a své vyjádření publikoval ve formě dvoustránkového letáku. Vejdovského nepříznivý postoj si vysvětluje zejména tím, že sám připravoval v dané době vydání českého překladu Darwinova díla. Srov. Josef Bulova, Odpověď na kritiku spisu „Výklad života“ uveřejněnou od p. dr. Vejdovského v dubnovém sešitu „Osvěty“ 1879; zároveň Prospect. Praha 1879, s. 1–2.

S díky za zasloučenou knihu a snahy o šíření monistického světonázoru Haeckel posílá Bulovovi svůj spis *Ueber unsere gegenwärtige Kenntniss vom Ursprung des Menschen* (O naší současné znalosti původu člověka). Josef Adolf Bulova navázal s lékařem a zoologem Ernstem Haeckelem nejen písemný kontakt, ale 30. června 1901 došlo také k jejich osobnímu setkání. O této události Bulova informuje v dopise T. G. Masaryka a poukazuje nejen na Haeckelovu vitalitu, pracovitost a laskavost, ale i jeho pevnou víru v budoucnost monismu.³¹

Závěrem

Josef Adolf Bulova patřil k pozoruhodným osobnostem, které se na konci 80. let 19. století zasazovaly v českých zemích o propagaci nové darwinistické přírodovědy. U Bulovovy angažovanosti je zajímavé, že nevycházela z pražského přírodovědeckého univerzitního světa, ale z jeho vlastního rozhodnutí (k vydání jeho spisů došlo také vlastním nákladem) a potřeby obohatit také českého čtenáře poutavými darwinistickými souvislostmi, které umožňovaly novou orientaci ve světě, a to zejména s pomocí představy přirozených dějin stvoření a pevného vztahu mezi příčinou a účinkem. Tato intence byla argumentačně přítomna také při Bulovových úvahách o možném českém monistickém náboženství, ve kterých se opíral o monistické světonázorové působení významného německého lékaře a zoologa Ernsta Haeckela. Stejně jako Haeckel se i Bulova odvolává na vědecké a logické chápání světa založené na pozorování, ve svých vlastních monistických úvahách se však Bulova soustředí zejména na kosmologický rozměr haeckelovského monismu. Bulovovo přírodovědné monistické náboženství v sobě nese silné panteistické prvky a dá se říci, že má panpsychickou a hylozoistickou povahu.³² Pro plné pochopení Bulovových výkladů je zajisté záhodno seznámit se také s díly samotného Haeckela. Určitá nejasnost Bulovovy perspektivy totiž může vést k dojmu, že někdy opouští svoji monistickou perspektivu a jeho projevy mají spíše dualistický nebo vitalistický rozměr,³³ který je s monismem obtížně slučitelný. Často se také nelze ubránit dojmu, že Bulovovy

³¹ M. Květová, „Obraz hilsneriády ve vzájemné korespondenci Tomáše Garrigua Masaryka a Josefa Adolfa Bulovy“, s. 82.

³² Srov. Miroslav Pauza a kol., „Josef Adolf Bulova“, in: *Antologie z dějin českého a slovenského filozofického myšlení*, Praha 1989, s. 128–129.

³³ V této souvislosti srov. F. Krejčí, „Dr. Josef Adolf Bulova. Výklad života ze zákonů přírodních“, s. 378–380, a Jan Janko, *Vědy o životě v českých zemích 1750–1950*, Praha 1997, s. 183–184.

výroky mají povahu spíše energetického než substančního monismu.³⁴ Bulova nebyl součástí nějaké reformní komunity, která by stejně jako mnohé reformní proudy v německy mluvících zemích usilovala v rámci Lebensreformbewegung (hnutí za reformu života) – v reakci na modernizaci, industrializaci a vlivem nového chápání člověka z pozic darwinismu – o návrat k přírodě, přirozenosti či svobodě. Bulovo-vy reformní kroky vedoucí k prosazování nového monistického náboženství byly v Čechách osamocené a od 80. let 19. století až do počátku 20. století skutečně ojedinělé, a i když v některých argumentačních rovinách poněkud rozporuplné, přesto velmi upřímné s cílem šířit nejenom vědeckou pravdu a dobro, ale také svobodu myšlení s odkazem na možné naturfilosofické intuitivní uchopování světa. Takto lze v rámci přírodovědného monistického náboženství porozumět nekonečnu, tedy skrze přiblížení představě, že tělo člověka je významnou součástí božského těla oživeného Vesmíru.

Summary:

The science-oriented monistic religion of Josef Adolf Bulova (1834–1903) was at the turn of the 19th to the 20th century a remarkable naturphilosophical conception, which reacted to the scientific knowledge of Darwinism and also reflected Bulova's tendency towards the holistic understanding of the world. The fundamental initial framework of Bulova's monistic religion – in accord with the science-oriented worldview of Ernst Haeckel – was the law of substance, which made it possible to perceive the unity of the world not only concerning the relationship of god and nature, of organic and anorganic nature, but also of force and matter. The substance of these two attributes is in eternal motion and is filling the endless space. Within the frame of this coherent evolution generation and corruption are changing periodically. In Bulova's peculiar monistic conception, which dominates his cosmological approach, and thus in the mentioned framework, occurrence (Geschehen) is the essential argumentation, which comes from the absolut und eternal basic force. This allows the human being and – to a larger or smaller extent – also other nature entities, to self-consciously perceive more or less intuitively the divine wholeness of the universe in relation to the essentiality of force and therefore of the occurrence per se. It is interesting, that this cosmological monistic approach motivated Bulova to take steps towards the creation of a monistic organisation, which was intended

³⁴ Srov. Rosemarie Nötlich – Haiko Weber – Uwe Hoßfeld – Olaf Breidbach – Erika Krause (Hgg.), *Substanzmonismus und/oder „Energetik“: Der Briefwechsel von Ernst Haeckel und Wilhelm Ostwald (1910–1918)*, Berlin 2006.

to unify congenial philosophical and religious movements. Although the books Bulova had published on that topic became quite well-known, his engagement concerning the foundation of a religious monistic organisation did not bear that much fruit. Compared to the monism of Haeckel, which attracted a lot of attention and received a lot of support in the German speaking lands, the efforts of Bulova were solitary. This fact is not only related to Bulova's – in comparison with Haeckel – rather complicated and unclear concept of his worldview, but also to his ill-timed death in 1903.

Mgr. Lenka Ovčáčková, Ph.D.
Katedra filosofie a dějin přírodních věd
Přírodovědecká fakulta UK
Viničná 7, 128 43, Praha 2
lenka_ovca@yahoo.de